

Tehtaan valossa – niin kuin sen muistan

Eräs väitös

Kirjoitukseni alaotsikko on lainattu G. H. von Wrightin muistel-
mista, joissa hän kirjoittaa omasta työstään ja elämästään avoi-
men subjektiivisesti, kuten muistaa. Muut voivat selvittää, miten
asiat oikeasti menivät – jos siihen tulee mitään syytä.¹ Tämä ajatus
tuli mieleeni, kun sain tilaisuuden kommentoida omia tekemi-
siäni ja tunnelmia liittyen väitöskirjaani, joka ilmestyi 36 vuotta
sitten. Omasta perspektiivistäni katsoen asia liittyy nuoruuteeni,
eli kirjoittaja on eri ihminen kuin tämän tekstin kirjoittaja, joka
voi katsella itseään jo historiana.

Väitöstilaisuus kirkkaana lokakuun päivänä 1986 oli minulle
tietysti jännittävä, mutta ajan tavan mukaan se oli ylipitkä ja
tylsä. Vastaväittäjä Yrjö Kaukiainen oli perusteellinen, mutta
päästi minut liian helpolla, so. en saanut vastata niihin hanka-
liin kysymyksiin, joita odotin ja joihin olin valmistautunut. Hän
tosin helpotti oloani jo ennen tilaisuutta kertomalla ilmeisen käy-
tetyin vitsin: eihän sinulla hätää ole, koska tunnet asian parhaiten.
Laimean tilaisuuden jälkeen saamani korkea arvosana oli yllätys,
kuten oli muukin vastaanotto. Se oli kovin positiivinen mutta
samalla valikoiva. *Aamulehti* teki laajan jutun, jossa korostettiin
tehtaiden siunausta Tampereelle ja miten kirjani rikkoi myytin
teollistumisen kurjuudesta. Paikallinen *Hämeen Yhteistyö* oli
päinvastaista mieltä: tekijä valkopesi kapitalismia, eikä tuntenut
työväestön historiaa. Eino Jutikkala todisti arvovallallaan, miten
työni oli ”viimeinen naula Marxin arkkuun” eli ns. kurjistumis-

teorialle. Sosiologian professorin Raimo Blomin mielestä kirjani taas oli ”etevää marxilaista tutkimusta”. *Satakunnan Kansan* mukaan todistin, että ”valkoiset olivat oikeassa vuonna 1918”. Kaverini Panu Pulma ylitti hänkin odotukseni kirjoittamalla, että *Tehtaan valossa* oli ”klassikko jo syntyessään”. Väite tuntui liioittelulta, mutta perustelut olivat mielestäni oikeat: Väinö Voionmaan ja Heikki Wariksen sosiaalhistorian perinteen jatkaminen oli tarkoitukseni ja ehkä ansioni. Sen merkinä on, että pääsin sittemmin jonon jatkoksi teokseen *Suomalaisen sosiologian historia*.² Silloiset ajatukseni sosiaalhistoriasta tutkimustapana kokosin kirjaani *Sosiaalhistoria* (1989). Se oli alun perin opetusmoniste, josta tuli paljon luettu ja käytetty ”metodikirja”. Sellaisia ei tuolloin ollut ainakaan liikaa. Ns. uusi sosiaalhistoriallinen tutkimus lisääntyi meilläkin nopeasti kansainvälisten esimerkkien perässä ja se sai jonkinlaisen ”perinteisen historiankirjoituksen” haastajan aseman.³

Valo ja varjo

Tehtaan valossa oli aikansa tuote, joka vastasi sen ajan tutkimuskysymyksiin, jotka nousivat sen ajan maailmasta, jossa edelleen kinasteltiin siitä oliko ”teollinen vallankumous” ihmiskunnalle siunaus vai kirous. Kirjan saama julkisuus sekä vastaanoton kaksijakoisuus ja ideologisuus kuvastavat tätä. En halunnut todistaa minkään poliittisen näkemyksen puolesta, mutta sellaisena sitä luettiin, varsinkin kirjan otsikkoa. Olihan otsikko ikään kuin vastine Toivo Pekkasen romaanin tunnetulle nimelle ”Tehtaan varjossa”. Siitä oli tullut klisee, jolla viitattiin työväestön alisteiseen asemaan ja kurjuuteen. Tällä taas selitettiin työväenliikkeen syntyä ja oikeutusta. Selitys ei tosin ollut Pekkasen romaanin sisältö, enkä siinä mielessä yrittänytkään kumota *hänen* ajatuksiaan. 1800-luvulta toki löytyy ns. kurjuusdiskurssi. Se oli aika-aiheellisuutta ja näkyvää yhteiskuntakritiikkiä, jota ei voi ohittaa. Oma päätelmäni oli kuitenkin, että ”työväenliikkeen omakuva olemassaolonsa syistä ei ole sen olemassaolon oikea historialli-

nen selitys”.⁴ Tämä voi vaikuttaa monimutkaiselta, mutta asia on lopulta yksinkertainen. Historiaa on tapana selittää ihmisten omilla käsityksillä ja tavoitteilla, intentioilla. Ne ovatkin tärkein asia ottaa huomioon, kun selitetään yksilön tai joukon tekoja. Yhtä oleellista on huomioida se, että tuon toimijan tekemisiin vaikuttavat muutkin tekijät kuin oma ymmärrys. Ulkopuolisella tutkijalla voi siis olla ilmiöstä enemmän tietoa kuin aikalaistojen majoilla. Väinö Voionmaa, joka nuorempana kokijana kirjoitti hyvin kriittisesti ”manchesterilaisuuden” nurjasta puolesta, näki asian myöhemmin toisessa perspektiivissä: työväenliikkeen synty olikin ”19. vuosisadan taloudellisen edistyksen, kansanvallan ja kansansivistyksen hedelmä”.⁵ Selitykseen tuli mukaan laajempi ja pitempiaikainen yhteiskunnallinen konteksti. Tämän ”holistisen” tutkimusasetelman idean ja tulokset tiivistin väitöskirjani teoreettisessa yhteenvedossa *Mallit ja Tampere*. Kyse ei ollut ”paikallishistoriasta” tai ”työväenhistoriasta” vaan *yhteiskunnan historiasta*, jolla oli aikansa ja paikkansa. Oman mallini juuret olivat E. P. Thompsonin inspiroima ”new social history” – myös pohjoisamerikkalainen – ja varsinkin Jürgen Kockan ja Anthony Giddensin virittämä ”weberiläinen” luokkateoria.⁶ Väitöskirjani ei siis ollut ”marxilainen” kuten moni luuli, kuuli tai kuvitteli – mutta ei myöskään ohjelmallisesti ”anti-marxilainen”.

Kurjistumisteoria

Temaattinen lähtökohta omalle *empiiriselle* tutkimukselleni oli 1970-luvulla käyty tutkimus- ja keskustelukierros teollisen vallankumouksen seurauksista. Yksinkertainen ja jo 1800-luvulla toistettu yleistys oli, että teollinen vallankumous oli sosiaalinen katastrofi, joka synnytti uuden kaupunkiköyhälistön kaikkine ongelmineen. Tästä on hyvä kuvaus Friedrich Engelsin vuosina 1842–1845 kirjoittama *Työväenluokan asema Englannissa* (*The Condition of the Working Class in England*), jolloin ei ollut vielä marxismia eikä työväenliikettä.⁷ Kurjistumisteoriasta tuli sittemmin niin vahva kuva – mm. Charles Dickensin ansiosta – että

se oli 1900-luvulla ns. yleinen totuus, jota työväenliike toisti eikä juuri kukaan kyseenalaistanut. Vasta kun talous- ja sosiaalishi-
toriallinen tutkimus pystyivät uskottavasti laskemaan talouden,
palkkojen, elintason ja terveyden muutoksia, kuva alkoi muuttua
ja syntyi myös ns. ”positive view”.⁸ Oma työni osui tähän väliin:
olivatko teollistumisen seuraukset pääosin myönteisiä vai kieltei-
siä. Yleisin vastaus on jo kauan ollut: lyhyellä aikavälillä syntyi
paljon uusia ongelmia ja ns. ”työväenkysymys”, mutta pitkällä
aikavälillä ihmisten elämä parani, kun talous kasvoi ja ongelmiin
puututtiin. E. P. Thompson (muistaakseni) tiivistä tämän ristirii-
dan ironisiin sanoihin: teollinen vallankumous oli onni meille,
mutta tragedia niille jotka sen toteuttivat.

Teollistumisen, talouskasvun ja elintason nousun voittokul-
ku 1900-luvulla veivät pohjan ”kurjuusparadigman” suosiolta,
mutta se palasi takaisin ainakin kolmella tavalla. Itse pidin sitä
tärkeänä aikalaisymmärryksenä, joka pitää ottaa vakavasti, kun
tutkitaan ihmisten arkea, identiteettiä ja poliittista ajattelua. Toi-
seksi havaittiin, että Britannia oli vain yksi tapaus teollistumisen
historiassa ja olosuhteet todellakin vaihtelivat.⁹ Kolmanneksi:
samantapaiset kehityskulut toistuivat sittemmin myös ns. kehi-
tysmaissa, ja globalisaatio toi näkyväksi kansainvälisen ”halpa-
työn” ja sen seuraukset. Suomen historian kannalta on kiinnos-
tava ns. ”Engelsin paussi”. Se tarkoittaa, että 1800-luvun alkupuol-
lella suurteollisuuden synty todellakin laski työväestön elintasoa
1840-luvulle asti ainakin Britanniassa – tai ainakin se jäi muista
jälkeen.¹⁰ Pääomatulot kasvoivat palkkatulojen kustannuksella,
eli ”rikkaat rikastuivat ja köyhät köyhtyivät”. Kuva on ilmeisen
oikea – onhan se tarkasti laskettu – ja se selittää niin kapitalismin
menestystä kuin köyhien reaktioita. Suomessa noin ei näytä käy-
neen.¹¹ Vaikka uusilla tehtailla saattoi ansaita todella paljon, se ei
laskenut muiden tuloja. Valtiovallan privilegioilla (suoralla tuella
ja lupien, markkinoiden ja tullien säätelyllä) saatiin parempia
kilpailuasemia kuin palkkatasoa polkemalla. Ja ennen kaikkea:
tehtaiden työvoima rekrytoitiin pääosin maataloudesta, missä
palkat olivat oleellisesti alemmat kuin kaupungeissa. Tehdastyö
ei myöskään vienyt töitä muilta, kuten kävi Britanniassa, jossa

oli vanhastaan laajaa pienimuotoisempaa teollisuutta. Suomessa tehtaat toivat uusia, paremmin palkattuja ja haluttuja töitä sekä köyhille maalaisille että osaaville ammattimiehille, joita rekrytoitiin ulkomailta. Tämä kaikki näkyi myös asennoitumisessa tehdastyöhön, jota arvostettiin enemmän kuin on jälkikäteen kuviteltu. Sama asetelma toistui Yhdysvalloissa, jonka teollistuminen veti 1800-luvulla työvoimaa Euroopan köyhiltä alueilta (myös Suomesta) ja tarjosi selvästi paremman elintason. Sittemmin, erityisesti 1960-luvulta alkaen, työtä alettiin siirtää teollisuusmaista ”halpoihin maihin”, missä pienikin palkka oli jälleen toivottu lisä.

Tutkimusasetelmaan vaikutti oleellisesti, että vielä 1980-luvulla Suomessa ei ollut tehty paljoakaan pätevää tutkimusta 1800-luvun elinoloista, ei edes palkoista. Mielikuvia hallitsivat satunnainen muistiaineisto, kuvaileva aikalaiskeskustelu ja sama poliittinen väittely ”riistosta”, jota käytiin jo 1900-luvun alussa. Omat tulokseni ”tehtaan valosta” eli elinolojen paranemisesta pääosin hyväksyttiin, mutta perustelut eivät kiinnostaneet yhtä paljoa. Yhteiskuntahistoriallinen metodi tai ”historiallinen sosiologia” tuntuivat olevan historiasta kiinnostuneillekin vielä tuolloin jotenkin vieraita, kuten kaikenlainen ”teoretisointi” muutenkin. Tärkeintä oli, että asiat kerrotaan ”niin kuin ne todella olivat”. Nykypäivästä katsoen on kiinnostavaa, miten tosissaan tuota Leopold von Ranken lentävää lausetta luettiin. Nyt varmaankin harva kiihtyy, jos korjaan sen muotoon: ”historia on *kertomus* siitä mitä todella tapahtui”.

Numeroita ja käsitteitä

Sosiaalihistoriallinen tutkimus juonsi alkunsa paljolti ”yhteiskunnallisen kysymyksen” synnystä, eli miten teollistuminen synnytti uudenlaisia ongelmia sekä poliittisen ja tieteellisen huolen yhteiskunnan eheydestä. Keskustelu alkoi Britanniassa jo 1800-luvun alussa ja levisi teollistumisen mukana muualle Eurooppaan, Saksan kautta Suomeenkin. Kun nyt tiedämme lopputuloksen,

voi yleistää, että uuden teollisen yhteiskunnan kriisit ratkaistiin poliittisella säätelyllä. Tässä epäonnistuttiin vain Venäjällä.

Osa ongelmien ratkaisua oli uudenlainen tilastollinen tutkimus työväestön elinoloista eli ns. survey-tutkimukset. Suomessa tällainen aineisto oli 1900-luvun alun *Työtilasto* ja tavallaan myös *Tilattoman väen alakomitean* tutkimukset sekä jo 1840-luvulla aloitettu teollisuustilasto (manufaktuurijohtokunnan kertomukset). Yhdistettynä kattavaan väestötilastoon Suomessa on ollut tavallista paremmat mahdollisuudet selvittää tuon ajan sosiaalista rakennetta ja demografiaa, elinoloja ja näiden muutosta. Tämä oli oman tutkimukseni rakenteellinen pohja-aineisto.¹² Sen ”päälle” tuli kertova aineisto eli aikalaisymmärrys, tieto ihmisten kokemuksista ja näkemyksistä. Luonteva kysymys oli, selittävätkö ”kova” ja ”pehmeä” aineisto toisiaan.

1800-luvun todellisuudessa ja käsityksissä ihmisten taloudellisen aseman erot olivat selvät, ja ne nähtiin ”luokkajakona”. Jaon näkemiseen ei tarvittu marxilaisuutta, vaan se oli ns. yleistä ymmärrystä ja kokemusta. Se oli myös sääty-yhteiskunnan oppi ihmisen luonnollisesta paikasta yhteiskunnassa ja heijastui suoraan lainsäädännössä. Tehtaat tai kapitalismi eivät tuoneet mukanaan uusia syvempiä jakoja ihmisten kesken vaan päinvastoin: vanhaan järjestykseen alkoi tulla murtumia. 1800-luku oli ”vapausaatteiden” aikaa. Yksi näistä aatteista oli työväenliike, joka vaati nimenomaan kansalaisvapauksien laajentamista. On tavallaan historian sattuma, että liikkeen syntyä alettiin perustella filosofi Karl Marxin teorialla ”luokkatietoisuudesta”, joka oli hänen mukaansa tulos palkkatyön synnyttämästä ”vieraantumisesta”. Kansan parissa puhuttiin yksinkertaisemmin ”heräämisestä” omien oikeuksien puolustamiseen. 1980-luvun tutkimuksessa luokkatietoisuus oli jo vanhanaikainen idea. Sen tilalle olivat tulleet ideologisesti neutraalit *identiteetin* ja poliittisen *mobilisaation* tutkimus. Näillä käsitteillä kuvattiin ja selitettiin modernin yhteiskunnan ja erityisesti ”kansalaisyhteiskunnan” (*civil society*) syntyä. Oma päätelmäni tuohon keskusteluun oli, että ”luokan synty” ei ollut taloudellinen tai muukaan välttämättömyys, vaan se oli uusi identiteetti ja tulos *yhteiskunnan*, erityisesti sen ins-

tituutioiden ja ajattelutapojen, eikä vain talouden muutoksesta. Toisaalta: vaikka perinteinen luokkateoria oli väärä yleistyminen, yhteiskunnan jakautuminen oli silti sosiaalista todellisuutta, ja se piti ottaa tutkimuksessa vakavasti.

Tehtaan valossa yhdistyi siis kaksi tutkimustapaa: rakennehistoria ja käsityshistoria. Tutkimuksen keskiössä oli näiden välisten syy-yhteyksien analyysi. Se tehtiin osin mittaamalla, osin analyysinä sosiaalisesta vuorovaikutuksesta ml. ihmisten käsitykset toisistaan ja itsestään. Nykytermein kysymys oli määrällisen ja laadullisen tutkimusotteen yhdistämisestä.¹³ Mallina olivat sen ajan brittiläinen uusi sosiaalhistoria (*new social history*), saksalainen yhteiskuntahistoria (*gesellschaftsgeschichte*) ja amerikkalainen historiallinen sosiologia (*historical sociology*).¹⁴ Suomalaisena juurena oli 1900-luvun alun ns. konkreettinen sosiaalitutkimus ja siitä juontunut talous- ja sosiaalhistorian kotimainen traditio.¹⁵ Nyttemmin samoja asioita on tutkittu uusien käsittein kuten diskurssi, mentaliteetti, sukupuoli, identiteetti, postmoderni, kokemus ja narratiivi. Uudet lähestymistavat ovat tuoneet kuvaan moninaisuutta ja syvyyttä. Toisaalta ”kovat realiteetit” taloudesta, toimeentulosta, demografiasta, terveydestä, eriarvoisuudesta jne. eivät ole hävinneet. Ne ovatkin palaamassa takaisin ”kulttuurisen käänteen” jälkeen. ”Material turn” tarkoittaa useimmiten esineiden historiaa mutta miksi ei myös niihin liittyviä muita aineellisia resursseja (”material culture”).¹⁶ Elinolojen mittaava tutkimus on myös lisääntynyt koko ajan ja on nyt Suomessakin aivan eri tasolla kuin 1980-luvulla, jolloin uskottavia aikasarjoja oli tehty vasta tuotannon volyyymista, hinnoista sekä väestömuutoksista ja nekin makrotasolla.

”Kovan” ja ”pehmeän” yhdistäminen oli omasta mielestäni jonkinlainen saavutus. Monet klassikkotutkimukset, kuten E. P. Thompsonin *Making of the English Working Class* (1963), olivat mielestäni osittain huteralla pohjalla, kun ne viittasivat ilmiöiden kvantitatiiviseen tutkimukseen vain satunnaisesti tai valikoivasti. Toisaalta numeroiden tutkijat luottivat liikaa omaan aineistoonsa, josta puuttui aivan oleellisia elementtejä kuten ihmisten kokemukset ja käsitykset. Esimerkiksi köyhyys oli ankara toimeen-

tolokysymys mutta myös kulttuurinen kokemus, jota saatettiin selittää eri tavoin. Nykyään on jo vaikea uskoa, miten tosissaan köyhyys saatettiin 1800-luvun yhteiskunnassa nähdä Jumalan oikeudenmukaisena rangaistuksena.

Vertailu avaimena

Tehtaan valossa ei ollut ”vertaileva tutkimus”, mutta sen kysymyksenasettelut juontuivat vertailevasta historiallisesta yhteiskuntatutkimuksesta.¹⁷ Se oli kuvaus yhteisöstä, jonka teollistuminen synnytti. Vastaavanlaisia paikkoja oli samaan aikaan satoja sekä Euroopassa että Yhdysvalloissa. Tässä mielessä kysymys oli teollisen vallankumouksen sosiaalihistoriasta – tai vielä laiveammin sanottuna ”modernin yhteiskunnan” synnystä. Koko tutkimus lähti siis liikkeelle ns. yleisestä kysymyksestä, suuren ilmiön käsitteellistämisestä ja ”teoretisoinnista”. Näin ajatellen paikallinen historia ei ollut lainkaan ”paikallishistoriaa” – kuten ei ollut Heikki Wariksen tutkimus Helsingistä aikanaan. Yhteisötutkimuksia vähäteltiin niin 1930-luvulla kuin vielä 1980-luvullakin, koska niitä ei nähty kovin oleellisena asiana politiikkavetoisessa ”Suomen historiassa”.

Vaikka *Tehtaan valossa* ei empiirisesti verrannut yhtä paikkaa toiseen paikkaan, se sijoitti Tampereen ”tapauksen” samaa ilmiötä koskeviin selitysmalleihin ja vertaili joihinkin ulkomaisiin esimerkkitapauksiin. Tässä oli merkittävä ero sellaiseen aikaisempaan tutkimukseen, joka sijoitti kaiken mitä Suomessa tapahtui – myös sosiaalihistorian – vain kansallisen historian kehukseen. Sanaparia *metodologinen nationalismi* ei tuolloin vielä ollut, mutta ajatus kansallisen historian kapeudesta oli olemassa ja nähtiin, että kansallisesta kuvasta puuttui jotakin, kuten talous- ja sosiaalihistoria tai kansainväliset yhteydet – ja niin monet ”unohdetut” väestöryhmät. Tässä mielessä suomalainen historiankirjoitus monipuolistui oleellisesti 1900-luvun loppua kohden.¹⁸ Varsinkin 2000-luvulla Suomi on jo osattu laittaa transnationaaliseen kehukseen, joka on lisäaskel vertailusta kohti vuorovaikutusta ja

riippuvuutta eli ns. yhteenkietoutunutta historiaa, jossa ilmiöt liittyvät toisiinsa paitsi ajassa ja paikassa myös ilmiöissä itsessään mm. sosiaalisella, psyykkisellä ja biologisella tasolla.¹⁹

Toisenlainen näkökulma vertailuun on ajallinen vertailu, jota yleensä sanotaan muutokseksi ja toisinaan ”edistykseksi”. Jälkimmäinen sana oli jo 1980-luvulla huonossa huudossa, koska maailma ei muuttunut aivan niin kuin oli uskottu ja toivottu. Ajallisella vertailulla voidaan tarkoittaa myös sitä, että ilmiötä tutkitaan eri tilanteissa (konteksteissa). Tällöin muutos näytetään *jatkuvuutena* tai *katkoksina*, jotka tulee selittää erilaisina tilanteina eikä nähdä vain tapahtumisena.²⁰ Näin ilmiö jaksottuu tai vaiheistuu ja saattaa muuttua paljonkin. Esimerkiksi teollistuminen tai ”työväestön muodostuminen” oli 1800-luvun alussa eri asia kuin 1900-luvun alussa – sekä syiden että seurausten osalta. Tätä kuvastaa kirjani rakenne, kun se jakaantui (tylsästi) kolmeen osaan: Alku, Murros, Vakiintuminen. Se on tutkimuksen *kerronnallinen* rakenne, joka on sekä *kehyskertomus* että *kehityskertomus*. Toisin sanoen: konteksti muuttuu ja asiat muuttuvat, eli koko ilmiö muuttuu toiseksi todellisuudeksi. Silti asioista puhutaan samoilla nimillä, mikä vain tekee menneen analyysin ja selittämisen mahdolliseksi. Sellaista historia on.

Ja jotta asia ei olisi liian yksinkertainen, tulkoon selväksi, että historia muuttuu ennen kaikkea, koska lukutapa menneeseen muuttuu, eli mennyt muutos näyttää osin toisenlaisena. Läheinen esimerkki olkoon Tampereen historia: Väinö Voionmaa kirjoitti Tampereen teollistumisesta aikalaiskriittisesti ja työväenliikettä ymmärtäen, Viljo Rasila oikoi ideologisia vääristymiä numeroilla, ja Eino Jutikkala ”purki myyttejä”, kuten hän itse sanoi, osoittamalla yleistysten ja faktojen ristiriitoja. Itse yritin tuoda mukaan yhteiskuntatieteen käsitteellisen analyysin, joka loi ilmiöille sekä aikalaiskontekstin että teoreettisen kontekstin, ja auttoi selittämään ristiriitaiselta näyttäviä faktoja kuten yhteiskunnan luokkajaon. Se oli aikalaisten todellisuutta, koettuja sosiaalisia eroja, jotka voi havaita, vaikka ei tietäisi Marxista mitään – eivätkä aikalaiset juuri tienneetkään. Eli samat asiat olisi voinut kertoa toisinkin.

Viitteet

- 1 von Wright 2001, Esipuhe. Tämä kirjoitus perustuu puheenvuoroon, jonka pidin THPTS:n kesäseminaarissa 2022.
- 2 Haatanen 1992, 149–199.
- 3 Ks. Ahtiainen & Tervonen (toim.) 1990.
- 4 Haapala 1986, 340.
- 5 Voionmaa 1936, 474. Vrt. Haapala 1986, erit. 340.
- 6 Ks. Haapala 1986, luku 4.
- 7 Engelsin teos on kuuluisa ja oli Marxille tärkeä, mutta arvelen että sitä ei ole paljoa luettu. Se ilmestyi saksaksi 1845, englanniksi vasta 1887 ja suomeksi 2015.
- 8 Ks. Taylor (toim.) 1975.
- 9 Tätä korostettiin sosiaalishistorian ja historiallisen sosiologian piirissä jo 1980-luvulla. Ks. esim. Katznelson & Zolberg (toim.) 1986.
- 10 Allen 2007.
- 11 Uusi yleiskuva muutoksesta, ks. Bengtsson ym. 2019.
- 12 Näistä ks. Haapala 1986, Liitteet.
- 13 Alasuutari 2012.
- 14 Hyviä paradigmaattisia yhteenvedoja ovat Wehler 1980; Sewel 2005.
- 15 Tästä tarkemmin ks. Haapala 2009.
- 16 Riello 2022.
- 17 Haapala 1986, 19–20; Haapala 1989, 117: ”Sosiaalishistoria on poikkitieteellisesti ja yhteiskuntateoreettisesti orientoitunutta historiantutkimusta, jonka tutkimuskohteena on *yhteiskunta*.”
- 18 Ks. Ahtiainen & Tervonen (toim.) 1990, emt. & Haapala & Markkola 2017.
- 19 Tämä muutos näkyi uusissa tutkimuksissa mutta ei vielä esimerkiksi uusimmassa historiografiassa. Ks. Karonen (toim.) 2019.
- 20 Tästä lyhyesti ks. Haapala & Lloyd 2018.

Kirjallisuus

- Ahtiainen, Pekka & Tervonen, Jukka (toim.) (1990): *Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historiantutkimuksesta*. WSOY, Helsinki.
- Alasuutari, Pertti (2012): *Laadullinen tutkimus 2.0*. Vastapaino, Tampere.
- Allen, Robert C. (2007): Engel's Pause. A Pessimist's Guide to the British Industrial Revolution. *Department of Economics Working Paper No. 315*, Oxford University.
- Bengtsson, Erik; Missiaia, Anna; Nummela, Ilkka & Olsson, Mats (2019): Unequal Poverty and Equal Industrialisation. Finnish Wealth, 1750–1900. *Scandinavian Economic History Review* 67 (3), 229–248.
- Engels, Friedrich (2015): *Työväenluokan asema Englannissa*. Into, Helsinki.
- Haapala, Pertti & Lloyd, Christopher (2018): Johdanto. Rakennehistoria ja historian rakenteet. Teoksessa Pertti Haapala (toim.), *Suomen rakennehistoria. Näkökulmia muutokseen ja jatkuvuuteen 1400–2000*. Vastapaino, Tampere, 6–30.
- Haapala, Pertti & Markkola, Pirjo (2017): Se toinen (ja toisten) historia. *Historiallinen Aikakauskirja* 115 (4), 403–416.
- Haapala, Pertti (2009): Talous- ja sosiaalhistorian tutkimus Suomessa 1900-luvulla. Teoksessa Sini Kangas, Marjatta Hietala & Heikki Ylikangas (toim.), *Historia eilen ja tänään. Historiantutkimuksen ja arkeologian suunnat Suomessa 1908–2008*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 179. Suomen Tiedeseura, Helsinki, 70–82.
- Haapala, Pertti (1989): *Sosiaalhistoria. Johdatus tutkimukseen*. Käsikirjoja 12. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Haapala, Pertti (1986): *Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920*. Historiallisia tutkimuksia 133. Suomen Historiallinen Seura & Vastapaino, Helsinki & Tampere. <https://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-dor-000178>.
- Haatanen, Pekka (1992): Sosiaalhistoria. Teoksessa Risto Alapuro, Matti Ales-talo & Elina Haavio-Mannila (toim.), *Suomalaisen sosiologian historia*. WSOY, Helsinki, 149–199.
- Karonen, Petri (toim.) (2019): *Tiede ja yhteiskunta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Katznelson, Ira & Zolberg, Aristide (toim.) (1986): *Working-Class Formation. Nineteenth-Century Patterns in Western Europe and the United States*. Princeton University Press, Princeton.
- Taylor, Arthur J. (1975): *The Standard of Living in Britain in the Industrial Revolution*. Methuen, Lontoo.

- Riello, Giorgio (2022): The “Material Turn” in World and Global History. *Journal of World History* 33 (2), 193–232.
- Sewel, William Jr. (2005): *The Logics of History. Social Theory and Social Transformation*. University of Chicago Press, Chicago.
- Voionmaa, Väinö (1936): Yhdistyselämä. Teoksessa Gunnar Suolahti, Väinö Voionmaa, Esko Aaltonen, Pentti Renvall, Lauri Kuusanmäki, Heikki Waris & Eino Jutikkala (toim.), *Suomen kulttuurihistoria IV. Industrialismin ja kansallisen nousun aika*. K. J. Gummerus, Jyväskylä, 467–484.
- Wehler, Hans-Ulrich (1980): *Historische Sozialwissenschaft und Geschichtsschreibung*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttinge.
- von Wright, Henrik (2001), *Elämäni niin kuin sen muistan*. Otava, Helsinki.